

שני צדדים למטבע

ישראלים ופלסטינים נפגשים
במפגשי עומק מתמשכים,
מספרים את סיפוריהם
האישיים, מדברים ונוגעים
יחד בכאב?

זהו לא חזון אחרית הימים אלא מיזם של פורום
המשכחות השכולות הישראלי-פלסטיני למען
השלום זהביוס המתקיים ביוזמת שני הצדדים.
חיבור בכאב

סגור וצילום: יוחנן יעקבסון

הוא שגרם לי להתרגש עוד יותר למשמע מיזם "נקודת מבט" של פורום המשפחות השכולות הישראלי-פלסטיני למען השלום והפיוס.

יש עם מי לדבר

מיזם "נקודת מבט" נולד מתוך החלטה של פורום המשפחות השכולות לקיים מפגשי עומק מתמשכים שבהם אפשר לחטט בפצעים ולהנכיח אותם בסיפורים אישיים. כמובן, המטרה אינה להוסיף עינוי על הסבל שכבר נגרם, אלא להוביל לריפוי הדדי, להיכרות ולפיוס. במיזם מפגישים בין ישראלים ופלסטינים בעלי מכנה משותף, כגון: אנשי תקשורת, אמנים, אנשי חינוך, אנשי רפואה, סטודנטים, סבתות ועוד. את המפגשים מובילים ומנחים שני אנשי פורום, ישראלי ופלסטיני, שעברו הכשרה ייחודית לפרויקט הזה.

המפגש הראשון הוא מפגש הכנה חד-לאומי. הקבוצה הישראלית והקבוצה הפלסטינית נפגשות בנפרד; זו בתל אביב וזו בבית ג'אלה. במפגש מכירים מעט, יוצרים גיבוע ראשוני ומתכוננים למפגש עם העמיתים מהצד השני. בהמשך שוהים יחד סוף שבוע שלם במלון אוורסט בשיפולי הר גילה ובפאתי בית ג'אלה. סוף השבוע אינו נופש, אלא

לפני כמה שנים, ישבתי בבית קפה בנצרת עם ערבייה נוצרייה תושבת העיר וניהלתי עמה שיחה ארוכה. בתחילה השיחה נסבה על מיזמים

תיירותיים חדשים בעיר, אבל היא גלשה חיש מהר לפוליטיקה. האישה הדגישה באוזניי את זהותה הפלסטינית ואמרה כי מעולם לא ניהלה שיחה כה אישית בנושא עם ישראלי. "צה"ל הרג קרוב משפחה שלי בלבנון. הוא היה שם בביקור וסתם נהרג", סיפרה לי בשטנה גלויה. "שתדע לך, אני שונאת את כולכם". באמירה הזאת היה משהו משתק ומצמיח. כמה דקות קודם לכן שררה בינינו חברותא של ממש: לגמנו קפה שחור, נגסנו בבקלווה מתוקה וסיפרנו בדיחות, ולפתע תהום נפערה בינינו. האישה אמנם מיהרה לרכך את דבריה: "אישית, אתה נחמד. באמת. אין לי בעיה איתך כבן אדם", אבל מה שנאמר כבר נאמר. לאחר שתיקה מעיקה החלטתי לדבר: "אספר לך משהו. לפני כמה שנים זוגתי נרצחה בדקירות על ידי נערים פלסטינים בירושלים. ואת יודעת מה? אני לא שונא אף אחד מכם". דבריי הלמו בה ופתחו פתח לשיח חדש ושונה לחלוטין. שיח של פתיחות, כנות, הזדהות והדדיות. אני חושב שהערב הזה, שזכרו כנראה לא יימחה אצל שנינו לעולם,

כרוך בעבודה קשה ומאתגרת. כל צד מדבר בשפתו, הישראלים בעברית והפלסטינים בערבית, בליווי תרגום סימולטני באוזניות. "אנחנו בוחרים שלא לתקשר באנגלית.

קושי התקשורת נטוע בשורש הסכסוך שלנו. הצעירים הפלסטינים אינם מדברים עברית כמעט בכלל. המבוגרים יותר מדברים, מכיוון שהם עבדו בארץ או ישבו בכלא", מסבירה **ענת מרנין**, אחת המנחות הישראליות בפרויקט, ששכלה את שני אחיה **פנחס-פינקי ויאיר**, שניהם לוחמי חיל השריון שנפלו באותו יום במלחמת יום הכיפורים.

מרנין נותרה בת יחידה להוריה ומסתייגת מסיפור סיפורה הפרטי. נראה שהיא הופכת את תחושותיה למילים רק לשם ההידברות עם הצד השני ויצירת החיבור. "אימא העסיקה עצמה בעשייה בלתי פוסקת, כשהיא שוזרת באורח מופלא הוראת אנגלית, חינוך לערכים ואת הנצחת הבנים. היכולת שלה לבטא את מחשבותיה ואת רגשותיה והנכונות שלה לתת ולקבל אהבה עוזרות לה בהתמודדות עד היום. אבא שתק, וביליות הארוכים ללא שינה ישב ורשם את דיוקנם של פינקי ויאיר וכתב אליהם מכתבים ללא כתובת. עד שנגמרו המילים,

קבוצה בביקור בכפר הנטוש ליסודא

ענת מרנין: "המטרה היא לגעת בנקודות הכואבות ביותר של כל עם. לעמים התגובה הפלסטינית לביקור ב'יד ושם' היא: 'בגלל שלקחו לכם אתם לוקחים לנו' תחזרו לאיחופה. אלה רגעים שקרובים לפיצוץ, אבל טוב שמדברים על זה, שדברים צפים על פני השטח. זה בדיוק המקום שלי, כמנחה, לרוך ולאכזר מתן תשובות - מסר שאותו הצד השני חייב לשמוע ולהבין"

אבל סבו החליט להישאר בכפר ונהרג. מרבית המשפחה ברחו לירדן. הוריו ברחו להרי חברון ובמלחמת ששת הימים - לירדן. הם שבו להרי חברון והתיישבו בדהיישה בעקבות ההסכמים בתיווך האו"ם בשנת 1971. שנה קודם לכן, ב"ספטמבר השחור", ברח דודו של ג'מיל, שהיה חבר באש"ף, ללבנון. בשנת 1982 נהרג שם. זמן קצר לאחר מכן התרחש הטבח בסברה ושתילה. קסאס, שהיה אז בן 11, זוכר את ההלם של כל תושבי הכפר. משפחתו חייתה בבית הקיצוני. בכל פעם שיידו אבנים מתוך המחנה חיילי צה"ל נכנסו לבית משפחתו, ולא אחת קסאס חטף מהם סטירות והשפלות. בגיל 14 הצטרף גם הוא למידי האבנים ומעיד על עצמו ש"לא היה עוד נער בכל דהיישה שיידה כל כך הרבה אבנים".

שכל מגע עם הצד הישראלי יוצר נורמליזציה ומקבע את המצב העכשווי.

החינוך שהלך לאיבוד

את ג'מיל קסאס, אחד המנחים הפלסטינים במיזם, אני פוגש בביתו שבמחנה הפליטים דהיישה. זה הביקור הראשון שלי בדהיישה ללא מדים. ההרגשה מוזרה, ובוודאי גם לו. מביתו נשקפים גגות הכפר, שהשתנה רבות מאז שביקרתי בו לאחרונה. מעבר לכביש ניצב מבנה שבנייתו הושלמה לא מזמן. קסאס מזכיר לי שבעבר הייתה שם עמדת צה"ל, שאני זוכר היטב. על קיר הסלון תלו תרשים ממוסגר של פניו של נאסר, אחיו הצעיר. מקור משפחתו של קסאס מהכפר אל-קביבה, שהיה קיים עד 1948 במקום שבו הוקם מושב לכיש. תושבי הכפר ברחו,

והלב לא עמד עוד בכאב ונשבר". על עצמה מספרת מרנין: "חשבתי שאני צריכה להיות חזקה עבור הוריי, לחזור לשגרה, לתפקד כאילו נורמלי. חבריי הקרובים, שמלווים אותי עד היום ונשארו לצדי ותמכו בי גם כשאיבדתי את שמחת החיים, יעידו שתפקדתי בסדר. בתוכי שר תוהו ובוהו, אבל סגרתי והסתרתי אותו כדי להיות משענת להורים. הם החזיקו את עצמם כדי להיות משענת לי וזה לזה. כך קרה שכל אחד מאיתנו בכה לבד, בסתר. לא יכולנו לחלוק את הכאב בינינו. חששתי שאם תיפתח תיבת הכאב שלי, הוא יציף ויכלה הכול".

מרנין סבורה כי "באופן מסוים הפלסטינים דומים למה שאנחנו היינו טרום הקמת המדינה, ב-1947. אז היה רצון חזק מאוד להתלכד סביב הלאומיות, היהדות, הטריטוריה. עם זאת, שותפינו לעשייה מאמינים בדיאלוג ובדו-קיום. הם מוחים כנגד הכיבוש, אך מסתייגים מאלמות. זה אינו פשוט". היא מסבירה כי אף שהשותפים הפלסטינים בפורום אינם מאוימים ברמה האישית, בשנתיים האחרונות יש הקצנה מסוימת בגדה. הוגי דעות מסוימים טוענים

מתוך הסרט "שתי פנים לסיפור"

שתי פנים לסיפור

פורום המשפחות השכולות קיים כ-20 שנה. מטרת הפורום היא מניעת שכול נוסף וקידום פיוס בין שני העמים. הפורום מוביל תהליך פיוס שיאפשר לשני העמים ליצור בסיס הכרחי ואיתן לכינון הסכם שלום עתידי. מטרתו היא להפגיש, ליצור היכרות ולגרום לציבור בשני העמים לקבל את זה. הפורום מיישם מטרה זו באמצעות מפגשים משותפים, פעילות ציבורית לקהל רחב, פעילות נשים ענפה, מפגשי דיאלוג עם תלמידי בתי ספר, מפגשי נוער יהודי-פלסטיני, קיום קשר רציף בין שני העמים ויצירת קבוצות השפעה שמטרתן היא הפצת רעיון הפיוס וחשיבותו. הפורום הוקם על ידי יצחק פרנקוטל, יהודי דתי שבנו אריק נרצח על ידי חוליית מחבלים. פרנקוטל היה מקורב ליצחק רבין ובשנת 1994 אף השתתף במשלחת לאוסלו לקבלת פרס נובל לשלום. רבים מחברי המשלחת היו אנשים ששילמו מחיר יסיר וכבד בשל הסכסוך. פרנקוטל הקים את הפורום כדי לעזור את התלהמות הרווחת ש"יש לנוקם את מות הבנים" ולהפריך את הטענה ש"בצד השני אין עם מי לדבר". תחילה הוא יצר קשר עם קבוצת הורים שכולים מעזה וההיענות הייתה מיידית. בשל המצב הביטחוני והסגר על רצועת עזה, בעשר השנים האחרונות אין לארגון כל מגעים עם משפחות בה, אלא אך ורק עם משפחות מהגדה המערבית. הארגון, שהוקם מקומץ אנשים, מונה כיום כ-600 משפחות, ובצד הפלסטיני חברות יותר משפחות. בפורום רווחת התפיסה שאין טעם "להסתובב ולנגח יתר חמוס" כי לא כך יקודם השלום. ניסיונם המצטבר של חברי הפורום מציג כי כל עוד נמנעים מהגבירה בכאב העמוק של כל אחד מהצדדים תוך ביקור, אי אפשר ליצור מבצע משמעותי, ובנוסף לא כזה שמכוון קרבה שיכולה להניע תהליכים ולשנות מציאות. מעט אחר מעט מוכח כי פעילות הפורום משפיעה על הלכי רוח בשני הצדדים ומקדמת תהליכי פיוס חברתיים ומדיניים.

המנכ"ל "קרית מבט" מוצגים בסרט "שתי פנים לסיפור". אפשר לתאם הקרנות בליווי הרצאה או שיחת דיאלוג. אתר הפורום: theparentscircle.org

בגילים 14-16 נעצר לפחות 15 פעמים, בכל פעם לפחות לשבועיים. בפעם האחרונה הנפיקו לו תעודת זהות מכיוון שעל פי חוק אסירים מחויבים בה. במהלך שהות בת חצי שנה בכלא למד קסאס מעט עברית. כשחזר הביתה גילה שחשמו את כל הכניסות לכפר והקימו לאורכו גדר בגובה תשעה מטרים. מדי לילה הוטל עוצר מחמש עד חמש. באחד הימים נהרג אדם מתושבי המחנה. כדי למנוע התפרצות מהומות לאחר ההלוויה הוקדם העוצר לשעה 12. נאסר, שהיה אז בן 14, יצא בדיוק מביתו לבית דודו הסמוך. חייל ירה בו כדור דומדום והוא נהרג במקום. "באותו יום אבד החייון של ההורים ושלי", מספר קסאס. זמן קצר לאחר מכן נפטר אביו. בינתיים הכיר קסאס בהפגנות את אשתו לעתיד. לאור אפשרויות הפרנסה המוגבלות בשטחים יצא קסאס לעבוד בבניין בישראל. "זאת הייתה הפעם הראשונה שפגשתי ישראלים שאינם מתנחלים, חיילים או מהשב"כ". כעבור כמה ימים זימן אותו מנהל העבודה הישראלי לבירור. הוא אמר לו ששמע שאחיו נהרג ושהוא ישב בכלא וביקש לשמוע את סיפורו. "הייתי בטוח שהוא יפטר אותי על המקום, אבל במקום זה ירדו לו דמעות. לא חשבתי שלישראלים אכפת

גרסיטי שומר שלום בבית לחם

ג'מיל קסאס: "לאחר הפיגוע בקו 18 בירושלים אימא שלי בביתה. שאלתי אותה: 'למה? זה לא בפלסטין, זה בצד השני'. היא ענתה לי שעכשיו כל האימהות שם צריכות לעבור את מה שהיא עברה. 'לדם יש אותו צבע בכל מקום', היא אמרה."

שמולם יושב אחד הסוהרים שבמשך ארבע השנים שריצו בכלא הישראלי התעמר בהם. "אמרתי להם שאם הוא כאן עכשיו כנראה שגם הוא עשה דרך ארוכה, ממש כמוהם, והציתי שיתנו לו צ'אנס, שכן זו מטרת הסדנה. כשמדברים פוליטיקה הכול מתפוצץ, אבל כשנפגשים ברמה האישית ומדברים על הכאב אין בעיות. הכאב מחבר", אומר קסאס. "באחד המפגשים בחורה פלסטינית תקפה בחור ישראלי: 'אתה לא יודע מה זה כשדופקים לך בבית בשלוש בלילה, כשהילדים בוכים, כשהכלב משתין בסלון, כשכולם עומדים בקור'. הוא ענה לה: 'אני יודע בדיוק מה זה. אני החייל שהיה שם ולכן עכשיו אני כאן'". מרנין מסבירה לי שכדי להגיע לדיאלוג עמוק ונוגע יש לחצות קווי הגנה רבים. "אחד

שהשתתף בסדנת אמנים, מיטיב לתאר את ההרגשה: "בליל של משפטים. בליל של כאב. משפטים כגון: 'בן דודי נהרג', 'ירו בחברי הטוב ביותר', 'שלוש שנים ישבתי בכלא הישראלי', 'אבי היה במסעדה ההיא ונהרג מיד', 'עמדנו שם בקור כלבים, כמו חיות, כשהם מכוונים את נשקם אלינו', 'פחדתי לנסוע באוטובוס, פחדתי שלא אחזור יותר אל משפחתי', 'התעוררתי בהרגשה רעה', 'הוא לא ענה לטלפון הנייד שלו', 'אני עוד שומע באוזניי את התינוקות בוכים'. ההנחיה הברורה בחלק זה של ההיכרות היא לא להגיב על הסיפורים, אלא רק להקשיב". הקבוצה הראשונה שקסאס הנחה הייתה קבוצה של פצועים משני הצדדים. כבר בסבב ההיכרות הוא שם לב ששני פלסטינים מרגישים מאוד לא בנוח. הם סיפרו לו

מהכאב שלי. מעט לאחר מכן היה פיגוע בקו 18 בירושלים. אימא שלי בכתה, ושאלתי אותה: 'למה? זה לא בפלסטין, זה בצד השני'. היא ענתה לי שעכשיו כל האימהות שם צריכות לעבור את מה שהיא עברה. 'לדם יש אותו צבע בכל מקום', היא אמרה". לפני עשר שנים נפגש קסאס עם חבר שאיבד את אביו ואת אחיו באינתיפאדה האחרונה. הוא היה פעיל בפורום משפחות שכולות והזמין את קסאס להצטרף. קסאס פגש שם אנשים שהיו שותפים לכאב ולתקווה לשלום ומאז הוא פעיל מאוד בפורום ובתנועת "לוחמים לשלום". גם אמו הצטרפה לפורום משפחות שכולות ולא אחת הרצתה בו. לפני כמה שנים נפטרה.

על קו התפר

בתחילת סוף השבוע, במלון המשקיף על ירושלים ועל בית לחם, מציג כל אחד מהמשתתפים את הרקע שממנו הוא מגיע ואת סיפורו האישי. ההצגה האישית הזאת אינה קלה לעיכול. יהונתן כיס-לב, אמן

גורף כי בהתחלה חבריהם ובני משפחתם הביעו פליאה על הצטרפותם למיזם ופקפוק רב ביכולותיו לשנות משהו. תפיסה זו התהפכה בעקבות הדברים שסיפרו בישיבת המפגשים. "בפורום אנחנו אוזניים שגם אם נידרש לדיון את ים השנאה והזדויות כשכל מה שצומד לדעותנו זה כפית, עדיין יש סיבה מספיק טובה להמשיך ולניצות את זה", אומרת מרנין.

כוחו של מפגש

עומר גולן, צייר ואמן ניו מדיה, השתתף גם הוא בסדנת האמנים. עבודתו ההגנה לבית ג'אלה הייתה קשה במיוחד וכשבני לפני היציאה לסוף השבוע המשותף הוא לא הצליח לישון. הסייטים והפחדים חזרו אליו. בדצמבר 2000, כשהיה חייל, הותקף עומר על ידי מחבל מתאבד. את חמישה הרודשים הבאים העביר בשיקום אינטנסיבי בבית החולים רמב"ם. מאז הוא נמצא בפוסט טראומה. "אני סובל בין היתר מצלצולים קולניים באוזניים. מדי פעם עוברים עליי פלשבקים מעיקים שבהם אני חווה את כל הסיפור הזה מחדש; כמעט בכל פעם שאני שומע את השפה הערבית, רואה את הכתב הערבי, שומע פיצוץ אגוזים". למרות הכול בחר גולן להשתתף בפרויקט. לדבריו, "פחד הוא תוצאה של חוסר ידע. אני ידעתי שאני יודע ושאיני מפחד". מבחינתו זו הייתה הזדמנות פז להכיר את הפחדים שלו ולהתגבר עליהם. "בערב שבת ישבתי עם בחור פלסטיני נחמד לשיחת עומק אל תוך השעות הקטנות של הלילה המקפא בבית ג'אלה. בין חילופי תמונות וסיפורים על אמונות, על פוליטיקה ועל כל מה שבאמצע, ראיתי לרגע אחד מהיר את הסיטואציה הזאת מהצד: אני, חייל צה"ל לשעבר שנפצע אנושות ממטען חבלה בפיגוע התאבדות של סטודנט פלסטיני, יושב ומשוחח על אמונות פוליטיות, על דת ועל מוזיקה, עם צייר, סטודנט פלסטיני צעיר, שכמה שנים קודם לכן ישב ארבע שנים בכלא הישראלי על ניסיון כושל להניח מטען חבלה נגד חיילי צה"ל בשכם", הוא מתאר את אחד מרגעי השיא שהיו לו בסדנה. גולן מספר כי אחד החלקים המעניינים ביותר עבורו היה המפגש עם **אייל נווה** וחליל באדר, פרופסורים להיסטוריה

דיוקן עצמי מתוך התערוכה "מילויים - צילומים מהשטח", תערוכה לזכר חבר שנפל

עומר גולן: "ישבתי עם בחור פלסטיני נחמד לשיחת עומק בלילה המקפא בבית ג'אלה. ראיתי את הסיטואציה הזאת מהצד: אני, חייל צה"ל לשעבר שנפצע אנושות ממטען חבלה בפיגוע התאבדות של סטודנט פלסטיני, יושב ומשוחח על אמונות פוליטיות, על דת ועל מחיקה, עם סטודנט פלסטיני צעיר שכמה שנים קודם לכן ישב בכלא הישראלי על ניסיון כושל להניח מטען חבלה נגד חיילי צה"ל בשכם"

בהמשך עורכים גם סיורים, למשל ביקור בכפר הנטוש ליפתא ובאתר ההנצחה "יד ושם". "המטרה היא לגעת בנקודות הכואבות ביותר של כל עם", מסבירה מרנין. "לעתים התגובה הפלסטינית לביקור ב'יד ושם' היא: 'בגלל שלקחו לכם אתם לוקחים לנו? תחזרו לאירופה'. אלה רגעים שקרובים לפיצוץ, אבל טוב שמדברים על זה, שדברים צפים על פני השטח". היא מספרת כי הצד הישראלי ענה: "'אין לנו לאן לחזור. אנחנו כאן'. גם הסבירו שאין להשוות בין השואה למצב בשטחים. שנכון, זה שלטון לא ראוי, אך הוא נטול כוונות השמדה. כדי שאפשר יהיה להגיד את זה צריך להעז. זו הזמנה לתשובה. לישראלים קשה לשמוע את הדברים, זה אוטם אותם, וזה בדיוק המקום שלי, כמנחה, לרכך ולאפשר מתן תשובות - מסר שאותו הצד השני חייב לשמוע ולהבין". מרבית הקבוצות ממשיכות לקיים קשר ביניהן גם בתום הסדנאות המונחות. לצד החברות הנעימה שנוצרה, הקבוצות מנסות למצוא שדות פעולה שבהם יוכלו לסייע. משתתפי הסדנאות מעידים באופן כמעט

הדברים שאנחנו ממוססים בסדנאות הוא המחשבה שאם נשמע ונכיר את הכאב של האחר הזהות שלנו תיפגע". בהמשך הסדנה מוצג הנרטיב הלאומי של כל אחד מהצדדים. השיא הוא במשחק החלפת תפקידים, כשעל הישראלים להציג את הצד הפלסטיני ולהפך. לצד המפגשים המשותפים בסוף השבוע משולבים גם מפגשים חד-לאומיים. "יש דברים שייאמרו רק בפורום המצומצם ולא בפורום הרחב, הדו-לאומי. לנו, כמנחים, חשוב מאוד להציף דברים ולאפשר ביטוי עמוק של דברים", מסבירה מרנין. "מול כל ההתלהמות והלאומנות יש גם אנשים שבסך הכול רוצים לחיות בשלום, בכבוד, בביטחון וכן, גם עם גאווה לאומית".

לצד המפגשים הסדירים יש במהלך סוף השבוע ובמפגשים עוקבים גם פעילויות משחררות: שירה, נגינה בדרבוקה ועוד. כך נוצרות רמות שונות של מפגש: ממפגש אישי ועד מקום שבו הדוברים נתפסים על ידי עצמם ועל ידי מי שניצב מולם כדוברים של עם. בהדרגה הזהות האישית הופכת לדומיננטית.

מתוך התערוכה "מילויים - צילומים מהשטח"

על ביטחוני. מה שלא לימדו אותי הוא שלאנשים שפחדתי מהם יש רגשות כמו שלי ושבסך הכול הם הרבה יותר דומים לי מאשר שונים ממני. כזה היה גם הניסיון החוזר שלי בסדרת המפגשים הדו-לאומיים.

"מילים הן כלי מדהים להעביר דרכו רעיונות. הן יכולות לעורר השראה או להביא לייאוש.

המילה 'שלום' מעוררת מראות ורגשות רבים כל כך בנפש האדם השומע אותה. במהלך החודשים האחרונים עשינו שלום. הוא

נעשה בדרך ענווה, כמעט בשקט. הוא נעשה בין אנשים. הוא נעשה באטיות. הוא נעשה במבוכה. אבל הוא נעשה."

אני מאזין לסיפורים ומהרהר בפגישה שלי עם מכרתי בנצרת. הכרתי אותה לעומק רק בזכות מה שאמרה לי. היא הכירה אותי רק משום ששיתפתי אותה בכאב שלי. הכאב יצר הבנה הדדית ויותר מכול - רצון משותף להפסיק אותו. ואיך אמר לי קסאס? "אם אנחנו, בני המשפחות השכולות, ששילמו את המחיר הכי כבד, יכולים לדבר, אז כל אחד יכול."

יהונתן כיס-לב: "מילים הן כלי מדהים להעביר דרכו רעיונות. הן יכולות לעורר השראה או להביא לייאוש. במהלך החודשים האחרונים עשינו שלום. הוא נעשה בדרך ענווה, כמעט בשקט. הוא נעשה בין אנשים, באטיות, במבוכה - אבל הוא נעשה"

"אחד הדברים המשמעותיים שקרו לי אישית בסוף השבוע הזה, הוא שהצלחתי לפורר מעט את הקשר הקוגניטיבי הקשה שנוצר אצלי בין השפה הערבית המדוברת והכתובה ובין מוות וטרור. נוצרו אצלי קשרים חדשים שמחברים בין ערבית לאמנות טובה ומעניינת, בין ערבית לאנשים כמוני, טובים ומועניינים, ובין ערבית לאנשים כמוני, שרוצים חופש - בבחירה, בעיסוק, ביצירה, בזמן ובחיים שלהם."

כיס-לב מוסיף: "חונכתי להאמין שאי אפשר לשנות את המצב הפוליטי-מדיני, שאף שיש כאלה המקווים לשנותו, המציאות שונה לחלוטין. חינוכו אותי לבטוח רק בשכמותי ולחשוך באחרים - בכוונה להגן עליי, לשמור

שנהגים להשתתף בסדנאות. השניים הציגו קטעים מתוך ספר לימוד היסטוריה שכתבו יחד, שמתאר את הקונפליקט הישראלי-פלסטיני מנקודות המבט של שני העמים. הם דיברו על התנועה הציונית, על הצהרת בלפור, על "הספר הלבן", על השואה, על מלחמת העצמאות - נכבה. "כל אחד סיפר את הדברים כפי שהם מסופרים בחברה שממנה הוא בא. הפערים בין הנרטיבים הלאומיים של שני העמים היו מדהימים. הכרתי היטב את הנרטיב הישראלי, אבל הנרטיב הפלסטיני היה חדש לי כמעט לחלוטין. לפני כן לא הבנתי את התפיסה הפלסטינית של המאורעות ההיסטוריים, שחשבתי שאני כה מיטיב להכיר.